

HAAG EN TUIN

Jan Stroop

Universiteit van Amsterdam

0. INLEIDING

Haag en *tuin* zijn alle twee benamingen voor een omheing die bestaat uit levend hout, een ‘haag’ dus. *Haag* is dat vanaf ’t begin, *tuin* is dat in een beperkt gebied geworden door een latere ontwikkeling. Behalve deze twee zijn er nog een aantal heteroniemen die ik in paragraaf 1 bespreek aan de hand van kaart 1. ’t Zijn de antwoorden op vraag 4a van vragenlijst 25 (1954) van de Dialectencommissie en gegevens uit de drie grote dialectwoordenboeken, *WBD*, *WLD* en *WVD*; zie de Literatuuropgave.

Hoe ’t woord *tuin* zich van ’omheining van dood hout’ verder ontwikkeld heeft, behandel ik in paragraaf 2.

Wat er uit de ‘onontkoombare’ polysemantische confrontatie van ’t oude en ’t nieuwe *tuin* geworden is, staat in paragraaf 3.

Vraag 4 van vragenlijst 25 (1954) van de Dialectencommissie bestaat uit 7 subvragen die informeren naar de benamingen voor allerlei soorten omheiningen. De antwoorden op deze vraag zijn eerder onderzocht door Jan van Bakel in zijn *Woordstudies in het betekenisveld ‘afrastering’* uit 2000. Omdat ’t Van Bakel ging om woorden voor ’t ruime begrip ‘afrastering’, waarbij hij de notie ‘grens’ centraal stelde, ging hij voorbij aan de materiële aard van de omheining en bleven sommige heteroniemen buiten beschouwing. Dat betrof *weer*, dat in Oost-Vlaanderen voorkomt, en *haag*, dat in ’t hele taalgebied voorkomt, zoals op mijn kaart 1 te zien is.

In paragraaf 1 van dit artikel betrek ik alle antwoorden op vraag 4a. De gegevens voor paragraaf 2 over de betekenissen die ’t woord *tuin* in ons taalgebied heeft, komen uit de vragen 4b tot en met 4g van lijst 25 en de genoemde woordenboeken.

1. HAAG

Kaart 1 geeft de antwoorden weer op vraag 4a van vragenlijst 25, die luidt: “Hoe noemt men de omheining om een erf of een stuk land, als die is van levend hout (struiken, heesters, doornhaag, enz.)”.

Vragenlijst 25 is alleen in Nederland afgevraagd. Voor 't zuidelijke deel van 't Nederlandse taalgebied heb ik de gegevens genomen uit de Woordenboeken van de Brabantse, Limburgse en Vlaamse dialecten. Dat zijn de antwoorden bij de lemmata met de volgende omschrijvingen:

“[Haie — hedge — Hecke.] Een rij dicht bijeen geplante struiken, zodanig gesnoeid, geleid en geschoren dat ze een ondoordringbare omheining vormen rond erf, akker, tuin of weide.”

“haag, heg, tuin Omheining bestaande uit geschoren kreupelhout of struikgewas (heg, haag, hoftuin).”

“haag, heg. Omheining van levend hout ter afpaling van een erf of een stuk land. Men kent verschillende soorten hagen onder andere beukenhaag, elzenhaag, ligusterhaag, meidoornhaag, taxushaag en vlierhaag.”

Deze omschrijvingen sluiten voldoende aan bij vraag 4a.

Fonetische varianten heb ik op kaart 1 niet onderscheiden, ook niet op kaart 2. Benamingen die minder dan vijf keer voorkomen, laat ik achterwege. Men kan ze wel vinden in de studie van Van Bakel.

De etymologie van *haag* is onzeker. Er is wel gedacht aan een wortel Proto-Indo-Europees **kh₂eg^h-* ‘omgeven’, maar evengoed kan ’t een substraatwoord zijn

(<http://www.etymologiebank.nl/>, i.v. 'haag'). Zeker is wel dat *haag* en varianten vanouds in ons hele taalgebied voorkomen, in de betekenis 'omheining'. De oudste attestatie (ao 889) is de plaatsnaam *Swithardeshaga* ('omheind gebied of jachtterrein' van Swithard) die waarschijnlijk lag op de grensafscheiding tussen de Kennemergouw en de Rijnlandgouw.

't Element *haga* 'grensafscheiding' komt voor in een reeks toponiemen die ouder zijn dan 1200.

Hoewel de chronologie hier suggereert dat de betekenis 't 'omheinde' ouder is dan de betekenis 'omheining' zal 't in werkelijkheid andersom geweest zijn: voordat er een 'omheind terrein' is, zal er een omheining moeten zijn. 't Woord *haag* 'omheining' zal dus wel ouder zijn dan dat *haga* in *Swithardeshaga* uit 889. *Haag* is, naar ik aanneem, "den Weg gegangen, den viele Zaunwörter gegangen sind, den Weg vom Zaun zum Umzäunten." (Trier 1951, 14).

Aan 't begin van die weg staat ook nog een *haginthorn* uit vers 10 van de 57^e Wachtendonkse psalm

([https://nl.wikisource.org/wiki/Wachtendonkse Psalmen](https://nl.wikisource.org/wiki/Wachtendonkse_Psalmen)):

Er farnamin thorna iuuua haginthorn. also libbende also an abulge farsuuelgit sia.
(Vertaling: Eer uwe doornen den hagedoorn vernamen, verzwelgt (Hij) hen als levenden, als in verbolgenheid. (Wachtendonkse psalm 57, 10^e eeuw). Dat *thorna* gaat terug op de opmerkelijke vertaling in de Vulgaat van 't Hebreeuwse *sî-rô-îê-kem* dat zowel "jouw potten" als "jouw doornen" kan betekenen.

Doren, eenmaal ook *dorentje*, dat alleen in 6 plaatsen voorkomt op 't eiland IJsselmonde ten zuiden van Rotterdam en in Krimpen aan de Lek, is een verkorting van *doornhaag*.

Heining komt uitsluitend voor in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

Buiten Nederland komt dit woord *heininge* voor in Brandenburg (Noord-Oost-Duitsland). Teuchert rekent *heininge* tot de "Wortvorrat der Einwanderer des 12. Jahrhunderts", die zich vestigden in Brandenburg (Teuchert 1972, 164). *Heininge*, in z'n Middelnederduitse gedaantes *heinichte*, *hening* en *henichte*, betekent 'omheinde akker'.

Uit de Brandenburgse situatie kan afgeleid worden dat *heining* in Holland al bestond in de 12e eeuw, want daar kwamen de kolonisten in die periode merendeels vandaan. De betekenisontwikkeling naar 't 'omheinde', de weg van Jost Trier, heeft zich waarschijnlijk in Brandenburg voltrokken. De betekenis 't 'omheinde' schijnt *heining* in Holland namelijk niet gehad te hebben. Etymologisch is *heining* verwant met *haag*. (<http://www.etymologiebank.nl/>, i.v. *heining*).

Bij 't enkelvoudige *mantel*, aanwezig in Noord-Nederland, heb ik ook enkele (3) opgaven *boommantel* gevoegd. Ze zijn wellicht niet in de eerste plaats de naam voor

de lage ‘haag’ zoals vraag 4a die omschrijft, maar eerder voor een haag van hoge bomen. De naam is overgedragen op de gewone lage haag. In Zeeland komt ’t type (*om*)*manteling* vier keer voor en op Goeree één keer. Volgens ’t *WNT* is een manteling “ene uit houtgewas bestaande beschutting tegen den wind” is. Van Bakels suggestie dat de Zeeuwse en de Friese vormen de restanten zijn van een groot westelijk gebied moet dus genuanceerd worden (Van Bakel 2000, 188).

Aanwezig in dat Zeeuwse gebied was wel ’t werkwoord *ommantelen*, dat door Van Dale (een Zeeuw) in 1898 aldus omschreven wordt: “met een mantel, d. i. een kring van wallen, borstweringen, dijken of dammen omsluiten, met een gordel van versterkingen omgeven: eene vesting met stevige wallen ommanteld” (Van Dale, 1872, 695).

In de vorm *mantelen* komt ’t werkwoord o.a. voor in 17^e-eeuws Nederlands: “Een tuin, boomgaard enz. tegen den wind beschutten door houtgewas (vooral in de afl. *manteling*)” (*WNT*). De Fries-Groningse naam *mantel* kan van dat werkwoord afgeleid zijn, net als ’t Zeeuwse (*om*)*manteling*.

Singel heeft een diffuse verspreiding, voornamelijk in oostelijk Nederland. ’t Is een leenwoord uit ’t Frans, dat in eerste instantie de naam was voor een rij bomen rondom een perceel. Wellicht ligt aan *singel* ook een werkwoord ten grondslag: “Welcken Boomgaert omcingelt es met een Graft ..., ende daer rontomme een Elsen mantelinge voor de winden tot bevrijdinge vande Vruchten, ORLERS, Beschr. v. Leyd.” (*WNT*)

Bij *tuin* zijn ook de opgaven *omtuining* (1 maal) en *hoftuin* (6 maal) gerekend. *Tuin* is in, globaal genomen, West- en Oost-Brabant de naam van een haag van struiken, rondom een hof of tuin. Ik ga er in de volgende paragraaf uitgebreid op in.

Net als bij *mantel* zijn er naast *wal* ook enkele opgaven *boomwal*. Daar moet een forsere omheining mee bedoeld zijn dan waar vraag 4a naar informeert. Vergelijk dat met *walhout* in Noord-Brabant voor “Min of meer brede baan van struiken, haag, waarmee een wei wordt afgebakend.” *Wal* is blijkbaar overgedragen op de haag met levende struiken rondom een (moes)tuin. In Aardenburg “gebruikt men *walle* in eene nieuwe beteekenis, namelijk tuin, omdat de stadswallen meest in moestuinen herschapen zijn” (*Nav.* 11, 213 b [1861], *WNT*).

Weer komt alleen voor in Oost-Vlaanderen en oostelijk Zeeuws-Vlaanderen. De Vries, die Trier aanhaalt: “Men moet uitgaan van een idg. *uer met de bet. van ‘vlechtwerk’”. De Brabandere geeft voor ’t gebied de volgende betekenissen: “haag, (aarden) walletje. Ook 'meidoorn', aangezien de meidoorn als haag gebruikt werd” (geciteerd door <http://etymologiebank.ivdnt.org/trefwoord/weer2>).

Ik stel me deze twee mogelijke ontwikkelingen voor: 1. aanvankelijk had ’t gebied ook de naam *tuin* voor een gevlochten omheining; die werd verdrongen door ’t later

opgekomen lokale *weer*. 2. 't Gebied heeft vanouds *weer* gekend voor de 'gevlochten omheining'; *tuin* is er nooit in gebruik geweest.

In aanmerking genomen 't verspreidingsbied van *tuin* op kaart 2, met een oostelijk en een westelijk *tuin*-gebied, die de indruk wekken aaneengesloten te zijn geweest, lijkt me de eerste mogelijkheid 't meest waarschijnlijk.

Gegeven dat in 't hele taalgebied *haag* en zijn derivaten de naam voor 'omheining' waren, zijn alle andere benamingen wel als van later tijd te beschouwen. Bij enkele, *tuin* en *weer*, kan 't gaan om een naam die eerst verbonden was met ander soort omheining, een van vlechtwerk van dood hout.

2. TUIN

Op kaart 2 is de verbreiding te zien van de verschillende betekenissen van 't woord *tuin*, inclusief die van een klein aantal gevallen *tuin* in samenstellingen en afleidingen. Buiten beschouwing blijft in deze paragraaf nog de bijzondere semantische sprong die 't woord gemaakt heeft, vergelijkbaar met die van *haag*, namelijk van 'omheining' naar 't 'omheinde'. Dat woord *tuin*, in de betekenis 'tuin' (hof, moestuin, e.d.), kortom 't 'omheinde', komt in paragraaf 3 aan de orde.

De gegevens voor kaart 2 komen nu uit alle onderdelen van vraag 4. Dat zijn behalve 4a, ook de volgende:

(Hoe noemt men:)

4b. een omheining ('haag') van gevlochten van takken.

4c. een omheining van palen, verbonden door enkele horizontale latten of ruwe planken.

4d. een omheining getimmerd van opstaande latjes (meest rond een tuin of hof).

4e. een omheining van ijzeren spijlen of staven.

4f. een omheining van palen, verbonden door ijzerdraad (of prikkeldraad, schrikdraad of ijzergaas).

4g. een omheining van op elkaar gestapelde plaggen (soms bezet met een hek van ijzerdraad), of een aarden wal beplant met struiken of heesters?

Voor Vlaanderen heb ik de corresponderende antwoorden weer uit 't materiaal van de drie grote dialectwoordenboeken (*WVD*, *WBD*, *WLD*) gehaald.

Uit 't Limburgse materiaal, te weten de gegevens uit 't *WLD*, heb ik de namen voor de tuinmuur apart genomen: "Uit horizontale en verticale balken samengestelde wand die is opgevuld met vlechtwerk en vervolgens is afgesmeerd met leemspecie." Ik beschouw de tuinmuur namelijk als een directe ontwikkeling van de gevlochten omheining van (4b).

Volgens Jan de Vries (*Nederlands Etymologisch Woordenboek*) is *tuin*: "Wrsch. verwant met: Gallisch *dūnon* 'versterking, versterkte stad' (in plaatsnamen), Oudiers

dūn ‘burcht, versterkte stad’.” De Vries durft verder te gaan: “Het woord behoort tot de onder *tuien* behandelde groep van termen van het bosbedrijf. Met de jonge loten werden allerlei soorten van vlechtwerk gemaakt en zo ook heiningen voor het afsluiten van stukken grond voor verschillende doeleinden.” (De Vries, 1971, 753). Dit is ongetwijfeld in de geest van Jost Trier, de befaamde, omstreden, creatieve Duitse etymoloog, voor wie De Vries grote bewondering heeft. Maar ook N. van Wijk (1936) legt al verband met *tuien*: Kan van de basis *đū-* “binden” (zie *tuien*) komen: oorspr. bet. “’t gebondene, gevlochte”. Dat is dus de eerste betekenis van *tuin*. Geciteerd door <http://etymologiebank.ivdnt.org/trefwoord/tuin>

De oudste attestatie van *tūn* in de betekenis ‘omheining’ die ’t ONW geeft, is deze: *tuni far uurpana* ‘omheiningen omvergeworpen’ [10^e eeuw; *Die altmittel- und altniederfränkischen Psalmen und Glossen*] (*Historische Woordenboeken*).

’t Overgrote deel van de attestaties met (OudNL) *tūn*, fonetisch [tu:n], uit de periode die ’t ONW bestrijkt, zijn toponiemen met als eerste deel een persoonsnaam, waarbij ’t de vraag is of *tūn* dan niet eerder ’t ‘omheinde’ betekent, zoals ook bij *haga* in *Swithardeshaga* ’t geval is (*Historische Woordenboeken*).

De oudste vermelding van *tūn* in ’t Duitse taalgebied dateert uit de 8^e eeuw: *tunino* in de *Lex Baiovariorum*. De onverschoven [t] wijst op een ontlending uit ’t Oudnederfrankisch en dat brengt de ouderdom nog wat verder terug in de tijd (Seebold 2001). Van een eeuw later zijn een aantal attestaties *zūn*, *zun*, *zuun* ‘saepes’ (= omheining), in handschriften uit Beieren en Würzburg. Eveneens uit de 9^e eeuw zijn de afleidingen *bizūnen* en *untarzūnen* in de betekenis ‘omheinen’ (Seebold 2008).

In de bekende Angelsaksische kroniek (zie bij Literatuur) komt bij ’t jaar 547 een vergelijkbare werkwoordsvorm voor, *betyned*, in deze passage:

“he timbrode Bebbanburh. seo wæs ærost mid hegge betyned. þaræfter mid wealle.” (Vertaling: hij bouwde (timmerde) Bamburgh-Castle, dat was eerst met een haag omheind, daarna met een wal).

De kroniek is overigens overgeleverd in een compilatie uit de 9^e eeuw.

Dan is er nog **tynъ* ‘omheining, hek’ in ’t Gemeen-Slavisch en *tynъ* ‘muur, afbakening’ in ’t Kerkslavisch. Dat *tynъ* is in de 6^e eeuw aan ’t Hoogduits ontleend is, dus nog vóór de Hoogduitse klankverschuiving.

https://en.wikipedia.org/wiki/Proto-Slavic_borrowings

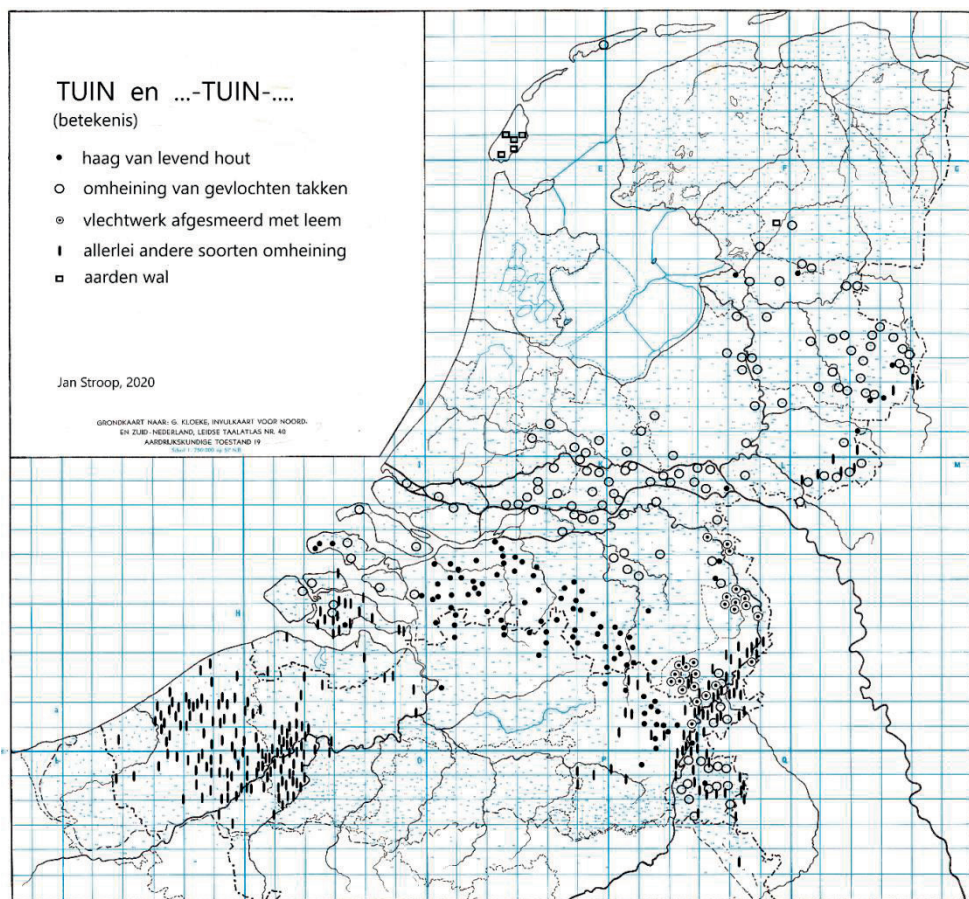
Wat uit de gegevens blijkt is dat de betekenis ‘omheining’ voorafgegaan is aan die van ’t ‘omheinde’. De ironie wil dat uitgerekend ’t Duitse *Zaun* niet ‘den Weg vom Zaun zum Umzäunten’ gegaan is. Dit is alleen gebeurd in westelijk Nederland en in Engeland: *town*.

De betekenis ‘vlechtwerk’ bestaat nog altijd, voornamelijk in Midden- en Oost-Nederland, zie kaart 2, maar was in 1954, ’t jaar van de vragenlijst, al sterk op z’n retour.

Dat die oudste betekenis (en dat werkwoord uit 547!) hier en daar nog bestaat, bewijst ook een Oost-Nederlandse zegswijze: “i.j mut tuun’n nao daaj rieke hebt” (‘je moet tuinen naargelang je rijshout hebt’. De respondent van Vragenlijst D25 uit Almelo). Trouwens in een aantal antwoorden op vraag 4b is de betekenis ‘vlechten, vlechtwerk’ ook herkenbaar: *tuunwerk*, *betuning*, *oftuining*, *omtuining*, *riettuun*, *getuinde heg*, *tuuning*.

Midden in ’t Limburgse gebied is of was een latere ontwikkeling van ’t vlechtwerk in gebruik, een wand van vlechtwerk, besmeerd en opgevuld met leem. Zo’n wand heet *tuun*, maar in een aantal plaatsen ook *tuinmuur* [tunmy.r] en *getuinde muur*. Hier heeft *tuin* nog z’n oorspronkelijke betekenis van ‘gevlochten’ (muur) bewaard. In Tungelrooi (Nederlands Limburg) heet de man die zulk vlechtwerk maakt een *tuner* (*tuiner*).

De antwoorden *tuin* en varianten op de vragen 4c, 4d, 4e en 4f zijn of te weinig talrijk en/of in detail te divers om die een apart teken te geven. Ik vat ze samen onder de omschrijving: ‘allerlei andere soorten omheining’. In ’t *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten (WVD)* staat deze toelichting bij ‘omheining’: “De meeste hier verzamelde woorden worden zowel toegepast op een niet-levende heining in ’t algemeen, als op de meest verspreide verschijningsvorm ervan, t.w. de afrastering van met draad verbonden palen.”

KAART 2

Zeeland kent meerdere betekenissen, soorten omheiningen, van *tuun*. In West-Vlaanderen is *tuun*, alsook *toen* in Midden-Limburg, vaak de naam van een afrastering met (prikkel)draad of schrikdraad rondom een weiland.

Omdat de *tuin* meestal diende als omheining en dus ook ‘omheining’ ging betekenen, kon die naam behouden blijven toen men andere materialen als omheining ging gebruiken, zoals levende struiken.

Een geval apart is de *tuinwal* op ’t eiland Tessel, een omheining of afscheiding, bestaande uit een walletje van plaggen tussen twee weilanden of percelen. Bij een opgraving op Tessel is een uit de 14e eeuw daterend spoor van zoden aangetroffen, dat als restant van zo’n tuinwal geïnterpreteerd is.

Opvallend is 't grote centrale gebied in Vlaanderen (Antwerpen, Brabant, deel van Limburg), waar 't woord *tuin* met de betekenis 'omheining' onbekend is. Dat is des te opvallender omdat *tuun* wel voorkomt in West-Vlaanderen, o.a. in de betekenis 'omheining van palen met (prikkel-)draad'. Als rechtgeaard dialectgeograaf zie ik aan dat kaartbeeld meteen dat 't gebied tussen West-Vlaanderen en Belgisch Limburg *tuin* gekend moet hebben. 't Kaartbeeld is dat van een 'uiteengeslagen massief'.

Er zijn ook voldoende bronnen die aantonen dat ook in Antwerpen, Brabant en Limburg *tuin* in enige betekenis wel degelijk bekend was, meestal in de betekenis van 'gevlochten' tuinen. Ik geef wat vindplaatsen ter illustratie.

Zandhoven (ten oosten van bij Antwerpen): "Tuynen ende heymsselen tusschen twee ghebueren erven moeten tot ghelijcken cost op de gherechte paelen ghemaect ende onderhouden worden"

(<https://www.kuleuven-kulak.be/facult/rechten/Monballyu/LCL/bronnen/zandhof.html>. ao. 1664)

"Sy weet ouer alle tuynen ende hagen, ouer alle sloten ende grachten ... fijn te springen", MARNIX, *Biënkorf*. 1, 5 (blz. 66 a) ed. 1569; https://www.dbnl.org/tekst/marn001bien01_01/index.php)

Ekeren (ten noorden van Antwerpen): "Item dat nyemant oude Tuynen oft ander luyden houdt oft bessenrys en sal mogen halen ..." (Keuren v. Ekeren, ao 1534-48, geciteerd uit Goossenaerts, 768).

Anna Bijns (Antwerpse, 1493-1575): "Maer dat si volghen eens ketters sententie Die zijn cappe heeft ghehangen op den tuyn"
(DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/bijn003refe02_01/bijn003refe02_01.pdf)

En elders: "De muncken hangen/ haer cappen opte tunen"

Nog: "Die haer cappen hanghen op de hagen."

(DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/bijn003refe01_01/bijn003refe01_01_0018.php)
Anna Bijns kende blijkbaar twee benamingen, *tuyn* en *haghe*. 't Is niet waarschijnlijk dat die twee woorden synoniem waren. Dat leid ik af uit *Nomenclator omnium rerum propria nomina variis linguis explicata indicans*, Antv. 1567, van Hadrianus Junius. Hij geeft bij 't lemma *Sepes* een opsomming van de benamingen die hij kent: "Een tuyn oft haghe/ glent/ heyninghe/ staeckettinghe". Bij 't lemma *Ligneum* ('hout') nog: "Een houten Tuyn/ een Glent van Staecken/Latten oft Rasters gemaect."

https://books.google.nl/books?redir_esc=y&hl=nl&id=KLX9C-grS4AC&q=

Bij Kiliaan komen we dit lemma tegen:

Haeghe. j. tuyn. Seps. sepes, sepimentum, septum. ger. hag: gal haye: ang. hedge. (*Etymologiebank*)

Hier lijken de twee woorden synoniem te zijn, maar dat zijn ze alleen in zoverre ze alle twee omschreven worden met dezelfde Latijnse termen die ‘omheining’ betekenen. Ze zeggen niets over ’t materiaal waaruit de omheining bestaat.

Bij ’t lemma *haeghe* vermeldt Kiliaan *doren-haeghe* waarmee hij duidelijk maakt dat een haag uit levende struiken bestaat.

Een *haag* is een ander soort omheining dan een *tuin*. En omdat Junius de *tuin* van hout noemt, moet hij daarmee de gevlochten omheining van dood hout bedoelen.

Over de precieze betekenis van *tuin* heeft ook Bathazar Huydecoper zich uitgelaten, en wel in zijn *Proeve van Taal- en Dichtkunde* (1730): “want een *tuin*, weetenwe, is eigelijk niet de hof maar, de *heining* die den hof afsluit.”

Toen Huydecoper dit schreef was in Holland de betekenis ‘omheining’ van *tuin* al lang verdwenen, vandaar dat ‘eigelijk’ (Huydecoper 1730, 42). Je zou eruit kunnen afleiden dat men in zijn omgeving die oude betekenis juist niet meer kende.

Huydecoper wordt gekapitteld door de theoloog F. Burman die in zijn *Eenige Aenmerkingen de Nederduytsche tael aengaende* uit 1757 stelt dat Huydecoper “de rechte beteekenis van het woord tuin niet geweeten [heeft]”. Burman schrijft: “Een TUIN is gemaakt van staeken van wilgen hout in den grond gestookten, en met dunner takken van het zelve hout dicht doorgelochten. Welke doorgaens maer drie of vier voeten hoog is. Daervan de *Hollandsche tuin*/ die noch op de duiten verbeeld word, en van welks oorsprong men zien kan Alkemade munten der Graeven van Holland in Willem den VI. p. 98. en dus noemt men ook diergelyke werken aen kribben in rivieren en andersins TUINWERK.”

En hij gaat verder: “En al wat met hegge, schutting of muur omringt is, word nooit *tuin* genoemd, maer *hof*/ boomgaard. Of wat het dan zyn mag. een *hegge* of *haegel*/ gelyk men in Holland zegt, is van leevend opwassend hout, doorn, beuken of ander. Een *schutting* is van planken, een *muur* van steen. Een *tuin* van gevlochtene takken die dor zyn.” (Burman 76).

Burman heeft zowaar aan veldwerk gedaan en dat heeft hem heel wat informatie opgeleverd: “Als men in de Betuw in een boerenhuis komt, en de vrouw alleen t’huis vindt en die vraegt, waer is uw man? zal men veeltyds tot antwoord krygen, hy is beezig met *tuinen*/ of in den hof, of in den boomgaard, of op de weerd, of elders. Want alles is daer haest omtuint, *tuinen* beteekent daer tuinen vlechten, en daer wordt onderscheid gemaakt tusschen een *tuin*/ een *hegge*/ een *schutting* en een *muur*.” (Burman, 76)

’t Enige verschil tussen Huydecoper en Burman is dat de laatste alleen de oorspronkelijke omheining van gevlochten dorre takken zijn *tuin* wenst te noemen.

Aardig is dat Huydecoper Burmans uitleg in de tweede druk van zijn *Proeve* (1782, 111) woordelijk overgenomen heeft.

Wat er in een latere fase in dat centrale zuidelijke gebied dat *tuin* niet meer kent, gebeurde, wordt duidelijk uit de beschrijving, die ik overneem uit 't historisch overzicht van Thomas Van Driessche in zijn *Handleiding voor het beheer van hagen en houtkanten met erfgoedwaarde*: “Vanaf de 17de eeuw lijken de levende hagen echter terrein te winnen op de ‘tuinen’. In de 18de en 19de eeuw ging de opgang van de levende hagen onverminderd voort. Door de stijgende houtprijzen werd de aanleg van hagen en houtkanten steeds voordeliger, terwijl de dode omheiningen steeds duurder werden.” (Van Driessche 2019, 12). Ze verdwenen op den duur.

't Verdwijnen van de gevlochten tuin is er waarschijnlijk de oorzaak van dat ook zijn naam, *tuin*, in onbruik raakte. In andere gebieden hebben zich andere ontwikkelingen voorgedaan. In West-Vlaanderen bijvoorbeeld werd *tuin* ook de naam van andere soorten omheining, zoals die van palen-met-prikkeldraad. Zo kon *tuin* daar wel overleven. Net als in o.a. West-Brabant en aangrenzende gebieden, waar *tuin* de naam werd voor de levende haag.

De leegte op kaart 2 in Oost-Vlaanderen is een gevolg van de opkomst van *weer*, dat *tuin* verdrongen heeft. Vergelijk 't verspreidingsgebied van *weer* op kaart 1. Omdat *weer* nu de ‘levende haag’ betekent, moet de overgang *tuin* > *weer* plaats gevonden hebben toen *tuin* ook die betekenis gekregen had.

3. Tuin ≠ Tuin

Een van de bekendste en origineelste artikelen van Jan Goossens is ‘Polysemievrees’ uit 1962. In dat artikel laat Goossens zien dat in een gebied waar voor een bepaald begrip een naam bestaat, er problemen ontstaan wanneer in een deel van dat gebied dat woord door een of andere oorzaak een betekenis krijgt die strijdig is met de oorspronkelijke betekenis. Als voorbeeld neemt hij o.a. *opper* en *heukel*.

“Zoals uit de kaart blijkt, heet ten W van deze strook de hooirook *opper*; een hooiopper daarentegen heet er *heukel*. Ten O van deze strook is de toestand precies omgekeerd: daar heet de hooiopper *opper*, maar de hooirook *heukel*. Zo een toestand was onhoudbaar in het grensgebied. Een van de twee termen moest verdwijnen en in de praktijk is dat meestal *opper* geweest.” (Goossens 1962, 40).

Deze botsing op de grens van de twee aldus ontstane gebieden leidt tot een opmerkelijke ontwikkeling: er ontstaat een overgangsgebied waarin dat dubbelzinnige woord uit ’t vocabulaire verdwijnt. Een lexicale leemte.

’t Leek me gepast om ter ere van de jubilaris een onderwerp te zoeken dat min of meer dezelfde interessante situatie laat zien. Die heb ik niet precies zo gevonden, maar wel iets wat ermee te vergelijken is, namelijk de polysemie van *tuin*, dat zowel ‘omheining’ als ‘omheinde’ kan betekenen.

De verspreiding van *tuin* in de betekenis ‘hof, tuin, omheinde’ is te zien op kaart 3. Die kaart is vervaardigd door Jacques van Ginneken. Hij gebruikte daarvoor de antwoorden op zijn enquêtes in ’t dagblad ‘*De Nieuwe Eeuw*’, waarvan hij ook hoofdredacteur was. In de loop van 1924-1925 verschenen er maandelijks enquêtes, die door meer dan 400 respondenten beantwoord werden. De kaart is digitaal te vinden op de *Kaartenbank*. Waar ’t materiaal zich bevindt, weet ik op dit moment niet.

KAART 3

Kaart 3 is te globaal om er een lexicale leemte mee te kunnen ontdekken, dat wil zeggen, een lege strook tussen *tuin* op kaart 2 en *tuin* op kaart 3 waar *tuin* afwezig is.

Spijbelen heet op Tessel *achter tuuntje gaan* (WNT) of *achter tuin(tje) blijven* (Taalatlas aflevering 7, 10: 2 opgaven op Tessel). De uitdrukking is te vergelijken met de talrijke woordgroepen met *haag*: *achter de haag gaan/blijven/lopen*; *haagschool houden/doen*. De uitdrukkingen met *haag* komen alleen in Vlaanderen voor, voornamelijk in de provincies Antwerpen, Brabant en Limburg). De Tesselse uitdrukking komt in Nederland verder nergens voor. Er is taalgeografisch geen enkel verband, maar inhoudelijk des te meer, al is 't heel merkwaardig. Met *tuin* in *achter tuin(tje) blijven* is naar mijn overtuiging zeker niet een 'wal tussen weilanden bedoeld', maar net als *haag* in Vlaanderen een haag van levende struiken zoals die

in de nabijheid van een school of in de dorpskom te vinden zijn. Later heeft een specificatie plaats gevonden en ging *tuin* ook ‘wal tussen weilanden’ betekenen.

Op kaart 3 is te zien dat Tessel *tuin* ook kent in de betekenis ‘hof, omheinde’. Volgens Marcel Plaatsman is dat een betrekkelijk recente ontwikkeling: “‘Tuun’ moet dus relatief laat zijn overgenomen in de betekenis ‘tuin’, waarna het de verschuiving ‘tuun’ - ‘tuunwal’ noodzakelijk maakte. ‘Tuun’ in de betekenis ‘tuin’ kom ik voor het eerst in een tekst uit 1929 tegen.” (persoonlijke mededeling).

Keyser schrijft: “Tün, wal van zoden en aarde, die dient als afscheiding tussen weilanden. Tegenwoordig hoort men vaak de naam *tünwòl* “, KEYSER [1951] (geciteerd in *WNT*; zie ook kaart 2).

Zo heeft men op Tessel de dreigende polysemie van *tuin* op bijzondere wijze weten op te lossen.

4. Bevindingen

1. De betekenis van *haag* refereert aan een omheining van levend hout; *tuin* refereert in eerste instantie aan een omheining van vlechtwerk, vervolgens aan omheiningen van verschillende soorten ‘dood’ materiaal.
2. In Noord-Brabant en enkele kleinere gebieden heeft *tuin* de betekenis ‘omheining van levend hout’ van *haag* overgenomen; zie kaart 2.
3. Zowel *haag* als *tuin* hebben een betekenisontwikkeling doorgemaakt van ‘omheining’ naar ‘t ‘omheinde’. Bij *haag* is dat alleen nog te zien aan een aantal toponiemen (o.a. ’s Gravenhage, Prinsenhage). *Tuin* ‘omheinde, hof, tuin’ vinden we in de dialecten van een groot noordwestelijk gebied en in West- en Frans-Vlaanderen; zie kaart 3. ’t Is in die betekenis ook in de Standaardtaal opgenomen.
4. *Tuin* met de betekenis ‘omheining’ en *tuin* met de betekenis ‘tuin, hof’ zijn geografisch complementair; ze sluiten elkaar uit.

Ik dank Peter-Alexander Kerkhof voor zijn waardevolle suggesties.

Literatuur

Anglo-Saxon Chronicle:

https://moam.info/the-anglo-saxon-chronicle-documentacatholicaomniaeu_59fa80d01723dd3543255d84.html

Anglo-Saxon Chronicle entry for the year 547:

<http://www.millennia.f2s.com/bamburgh.htm>

Jan van Bakel (2000), 'Woordstudies in het betekenisveld 'Afrastering'', in *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie*, jaargang 72, blz. 153-202.

F. Burman (1757), *Eenige Aenmerkingen de Nederduytsche tael aengaende* (dit werk is digitaal te vinden als bijlage achter de 5^e druk van A. Moonen, *Nederduytsch Spraekkunst*, 1751)

https://books.google.nl/books?id=hp45AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbg_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

J.H. van Dale, *Nieuw woordenboek der Nederlandsche taal*, 's Gravenhage e.a. 1872.

Thomas Van Driessche, met medewerking van Paul Van den Bremt, Geert Van der Linden en Koen Smets, *Handleiding voor het beheer van hagen en houtkanten met erfgoedwaarde*, Brussel 2019.

Etymologiebank: <http://www.etymologiebank.nl/>

J. Goossenaerts, *De taal van en om het landbouwbedrijf in het Noordwesten van de Kempen*, 1956-1958.

J. Goossens (1962), 'Polysemievrees.' In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, blz. 36-55.

https://www.dbnl.org/tekst/goos003poly01_01/goos003poly01_01_0001.php

Historische Woordenboeken: <http://gtb.inl.nl/search/>

Kaartenbank: <https://www.meertens.knaw.nl/kaartenbank/>

Balthazar Huydecoper, *Proeve van taal- en dichtkunde* (1730)

https://books.google.nl/books?id=tgM6AAAAMAAJ&printsec=frontcover&dq=Huydecoper&hl=nl&redir_esc=y#v=onepage&q=Huydecoper&f=false

Balthazar Huydecoper, *Proeve van taal- en dichtkunde* (4 delen) (1782-1794)

https://www.dbnl.org/tekst/huyd001proe01_01/

Kiliaan https://www.dbnl.org/tekst/kili001etym01_01/kili001etym01_01_0017.php

E. Seebold (2001), *Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes (8. Jahrhundert)*, Berlin/New York.

https://books.google.nl/books?id=T8ypYkcZBs8C&lpg=PA339&vq=zun&pg=P_A381#v=onepage&q&f=false

E. Seebold (2008), *Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes (9. Jahrhunderts)*, Berlin/New York.

Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland, aflevering 7, kaart 10. Spijbelen:

<https://www.meertens.knaw.nl/kaartenbank/proxy/image/12948>

H. Teuchert, *Die Sprachreste der niederländischen Siedlungen des 12. Jahrhunderts*, 2. Auflage, Wien 1972.

Heinrich Tischner, *Etymologie: Zaun*

<https://www.heinrich-tischner.de/22-sp/2wo/wort/idg/deutsch/z/zaun.htm>

Jost Trier (1951), *Lehm; Etymologien zum Fachwerk*, Marburg.

Jan de Vries, *Nederlands etymologisch woordenboek*, E.J. Brill, Leiden 1971.

WBD: *Woordenboek van de Brabantse dialecten*: <https://www.e-wbd.nl/>

WLD: *Woordenboek van de Limburgse dialecten*: <https://e-wld.nl/>

WVD: *Woordenboek van de Vlaamse dialecten*:

<https://www.e-wvd.be/lid/wvd/f?p=131:1>

Dr. Jan Stroop

Universiteit van Amsterdam

Botenmakersstraat 90, 1506TH Zaandam

j.stroop@contact.uva.nl

www.janstroop.nl